

SAMSUN İLİ GIDA SANAYİİ İŞLETMELERİNİN SORUNLARI

Ahmet YULAFCI

Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Samsun

Hüseyin Avni CİNEMRE

O.M.Ü. Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Samsun

Geliş Tarihi: 10.05.2005

ÖZET: Bu çalışmada; Samsun İlinde faaliyet gösteren gıda sanayii işletmelerinin problemlerini tespit etmek amacıyla gayeli olarak seçilen 31 işletme ile anket yapılmıştır. Araştırma sonuçları; yaşanan ekonomik krizlerin kapasite kullanım oranını düşürdüğünü, satışları azalttığını ve yeni yatırımların yapılmasını caydırdığını göstermiştir. İnceleme alanında yeterli ve kaliteli ham madde temininde zorluklar yaşanmaktadır. Girdi maliyetlerinin yüksek oluşu ve vergi-sigorta primlerinin fazlalığı başlıca şikayet konularıdır. Kredi maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı kredi kullanım oranı düşüktür (%33). Pazarda fiyat konusunda yoğun rekabet yaşanmaktadır. İhracat yapan işletmelerin oranı %24'tür. İşletmelerin Avrupa Birliği'ne katılım konusundaki görüşleri genelde olumludur.

Anahtar Kelimeler: Samsun, gıda sanayii, kapasite, ham madde, pazarlama

PROBLEMS OF THE FIRMS IN THE FOOD INDUSTRY SECTOR IN SAMSUN

ABSTRACT: In the research 31 questionnaires has been made on judgement base with the firms in agro-food industry to reveal their problems. Capacity utilization by firms has been negatively affected due to economic crises, marketed product dropped and investments discouraged. Difficulties have arisen for firms in accessing the necessary amount and quality of raw products. High input prices and tax rates together with insurance payments have been major sources of complaints made by firms. Due to the high cost of credit, only 33 % of firms can make use of it. There has been a severe price competition among firms. Twenty-four percent of the firms exported their products. The firms have generally welcomed joining to EU.

Key Words: Samsun, food industry, capacity, raw material, marketing

1.GİRİŞ

Gıda sanayii, ham maddesini tarımdan alan, tarımsal ham maddeye değişik hazırlama, işleme, muhafaza ve ambalajlama teknikleri uygulayan ve böylece daha dayanıklı ve tüketime daha hazır gıda durumuna getiren bir sanayi dalıdır. Gıda sanayiinin; tarımsal üretim artışı için güvene olması ve dengeli beslenme için zemin oluşturması gibi iki önemli fonksiyonu bulunmaktadır. Ekonomik kalkınmada tarım, sanayi ve hizmet kesimleri, birbirlerine sebep ve sonuç ilişkileri ile sıkı sıkıya bağlıdır.

Gıda sanayii başlıca sekiz alt sektörden oluşmaktadır. Uluslararası standart sanayi sınıflaması-3 (ISIC-3) sistemine göre gıda sanayi, tarımsal ham maddelerin bir ya da birden fazla işleme tabi tutulması ile elde edilen ürünleri kapsamaktadır. Bahsi geçen sekiz alt sektör; mezbaha ürünleri, süt ve süt mamulleri, su ürünleri mamulleri, tahıl ve nişasta mamulleri, meyve-sebze işleme, bitkisel yağ, şeker ve şekerli mamuller ile diğer mamuller ve yem sanayileridir (Anonymous, 2005).

Gıda sanayii tarıma dayalı bir sanayi dalı olarak Türkiye'de çok önemli bir yere sahiptir. İmalat sanayii üretimi içindeki ortalama %20'lik payı ve yaklaşık kayıtlı 100 bin kişiye sağladığı istihdamla gıda sanayinde, toplam katma değer ortalama %5'i üretilmektedir. Gıda sanayii 1990'lı yıllarda önemli gelişme göstermiş ve iç talebe cevap verecek kapasitenin üzerinde üretim

yaparak ihracata dönük potansiyelini de değerlendirmiştir. İki bin iki yılı itibarıyla gıda sanayii ihracatının tarım ürünleri ihracatı içindeki payı %43, toplam ihracat içindeki payı ise %4,4 olmuştur (Anonymous, 2005).

Gıda maddeleri için yapılan harcamaların toplam harcamalar içindeki payı, Türkiye'de %33 civarındadır. Bu oran, AB'ye yeni katılacak olan ülkelerin çoğuyla benzerlik gösterirken, gelişmiş ülkeler ortalaması olan %15'in oldukça üzerindedir (Anonymous, 2005).

Gıda sanayiinde tarımdan kaynaklanan altyapı sorunlarının yanı sıra, kayıt dışılık, mali ve teknik açıdan güçsüz küçük işletmelerin yoğunluğu ve teknik personel istihdamının yetersizliği gibi sorunlar bulunmakta, bu da son yıllarda gıda sanayiinin üretim artışını olumsuz yönde etkilemektedir. Öte yandan, 1999 yılı ve sonrasında yaşanan ekonomik krizlerin getirdiği ortamda daralan iç talep, sektörü ihracata yöneltmiştir. Ancak, tarımdan kaliteli ve yeterli ham madde temin edilememesi, işletmelerin finansman sorunları ve dünya gıda fiyatlarında yaşanan düşüş nedeniyle rekabet gücü sınırlı kalmıştır. Ayrıca, gelişmiş pazarlara girişte uygulanan teknik zorunluluklar, genelde kaliteli ve standart ürün üretimi konusunda sorunlar yaşanan gıda sanayiinin dış pazara yönelmesini kısıtlayıcı rol oynamıştır (Anonymous, 2005).

Gelişmiş ülkeler tarımsal üretimlerinin yaklaşık %60'ını gıda sanayiinde ham madde

olarak değerlendirirken, Türkiye’de bu oran %30 civarındadır. Ayrıca tarımsal üretimimizin yaklaşık %30’u değişik nedenlerle bozulmakta ve israf olmaktadır (Ercan, 1998).

Karadeniz Bölgesi, tarıma dayalı sanayinin ham maddesi olan tarım ürünlerinin üretimi açısından büyük bir potansiyele sahip olmasına rağmen işyeri sayısı, istihdam ve katma değer açısından Türkiye’nin tarıma dayalı sanayi sektörüne katkısı yeterli düzeyde değildir. Sektörün bölgedeki sorunları Türkiye geneli ile benzerlik göstermektedir. Başlıca sorunlar kapasite kullanım oranının düşüklüğü ve bölgenin iç ve dış pazarlara karayolu bağlantısının yetersizliğidir. Bölgedeki kimi tarıma dayalı sanayi işletmelerinde üretim hiç yapılmamakta veya düzensiz ve küçük miktarlarda yapılmaktadır. Bu durum, birim maliyetleri yükselterek işletmelerin rekabet gücünü azaltmaktadır (Emeksiz ve Çökmez, 1999).

Bağımsız Devletler Topluluğu ve Türk Cumhuriyetlerine yakınlığı yanında deniz, kara ve hava ulaşım imkânları ile büyük potansiyele sahip bulunan Samsun ili gıda sanayiinde istenilen seviyede gelişme gösterememiştir. Büyük potansiyele sahip olan Çarşamba ve Bafra Ovalarının ürünleri, genellikle taze gıda olarak Karadeniz ve Türkiye’nin çeşitli yerlerinde tüketilmektedir. Bu ovalarda yetiştirilen ürünlerin sanayi tesislerinde işlenerek katma değer artırılması gerekmektedir. Samsun ili, tarım ürünleri üretimi ile gıda sanayiinin kurulmasına müsait bir ortama sahiptir (Anonymous, 2002a).

Bu çalışmanın amacı; Samsun ilinde faaliyet gösteren gıda sanayii işletmelerinin verimli çalışmalarını engelleyen başlıca problemlerin belirlenmesidir. Çalışmada; 2002 yılında Samsun İli’nde değişik alanlarda faaliyet gösteren 31 gıda sanayii işletmesi ile anket yapılmıştır. İşletmeler istihdam, kapasite, ham madde temini, pazarlama gibi yönleriyle incelenerek bu konulardaki problemlerin tespitine çalışılmış elde edilen sonuçlar uygun istatistik metotlarla analiz edilmiştir.

2. MATERYAL VE METOT

2.1. Materyal

Araştırmanın esas materyalini gıda sanayii işletmelerinden anket yoluyla elde edilen veriler oluşturmaktadır. Anket çalışmasında öncelikle Samsun’da faaliyet gösteren gıda sanayii işletmeleri tespit edilmiş daha sonra zaman ve maliyet faktörleri de dikkate alınarak bu işletmeleri temsil edebilecek özelliklere sahip 31 işletme ile anket yapılmıştır (Çizelge 1).

Ayrıca konuyla ilgili yayınlanmış istatistik, araştırma raporu, makale ve kamu kurumlarının kayıtlarından da yararlanılmıştır.

2.2. Metot

Araştırmada pozitif analizlere yer verilmiştir. Anketlerden elde edilen veriler özelliklerine göre medyan, aritmetik ortalama, frekans gibi özet istatistikler kullanılarak değerlendirilmiştir. Sorunların önceliklerinin belirlenmesinde Likert’in sıralama ölçeği kullanılmıştır (Padberg et al, 1997). Bu ölçekte deneğe bir cümle ve seçenekli cevaplar verilmekte ve cevapları önem sırasına göre sıralaması istenmektedir. Bu tür sorulardan elde edilen sonuçlar, bir non-parametrik analiz metodu olan, Friedman’ın İki Yönlü Varyans Analizi (Cramer, 1998) kullanılarak değerlendirilmiştir. Öncelikli sorunlar arasında istatistik açıdan bir fark bulunmuş ise bu defa Wilcoxon Signed Ranks Test metoduna göre seçenekler arasında ikili karşılaştırmalara gidilmiştir. Bu testlerde değerlendirmeye tabi tutulan başlangıç hipotezi (H_0) ile alternatif hipotez (H_a) şu şekildedir :

H_0 : Sorunlar arasında öncelik açısından bir fark yoktur

H_a : Sorunların önem derecesi birbirinden farklıdır.

Başlangıç hipotezinin doğru olma ihtimali %5’ten az ise ($p<0.05$) sorunlar arasında farklılık olduğuna hükmedilmekte yani alternatif hipotez kabul edilmektedir.

Çizelge 1. Araştırma Alanındaki Toplam ve Anket Yapılan İşletme Sayıları

Üretim konusu	Toplam işletme sayısı*	Anket yapılan işletme sayısı	Anket yapılan işletmelerin oranı (%)
Un	50	13	26
Pirinç	10	6	60
Fındık	16	3	19
Yem	4	2	50
Şekerleme	10	2	20
İrmik	2	1	50
Yağ	2	1	50
Ekmek	3	-	-
Balık, tavuk	5	1	20
Meyve suyu	7	1	14
Süt ürünleri	4	-	-
Tuz	3	-	-
Diğer	3	1	33
Toplam	119	31	26

*Kaynak : Anonymous, 2002b.

3. ARAŞTIRMA SONUÇLARI ve TARTIŞMA

3.1. İşletmelerle İlgili Genel Bilgiler

Araştırma alanındaki işletmelerin %30'u, 1980 öncesinde kurulmuştur. Geri kalan işletmelerin %30'u 1980-1990 döneminde, %40'ı ise 1990 yılından sonra faaliyete geçmiştir.

Araştırma kapsamındaki işletmelerde ortalama 28 kişi çalışmaktadır. Çalışanların 4'ü idarî, 2'si teknik personeldir. Geri kalan 22 işçinin 7'si mevsimlik işçidir. Mevsimlik işçi çalıştıran işletme oranı %20'dir.

İşletmelerde kapasite kullanım oranı ortalama %39'dur. Fındık işleyen işletmelerde kapasite kullanım oranı en fazladır (%78). Bunu sırasıyla unlu gıda (%60) ve irmik işletmeleri takip (%50) etmektedir. Diğer gıda sanayii işletmelerinde kapasite kullanım oranı %30'un altındadır. Baharat, meşrubat ve yağ işletmelerinde kapasite kullanım oranı %20 civarındadır.

3.2. İşletmelerin Karşılaştığı Problemler

Samsun ilinde gıda sanayii işletmelerinin problemleri genel sorunlar, kapasite kullanım oranları, ürün stratejileri, pazar şartları ve pazarlama problemleri olmak üzere 6 alt başlıkta incelenmiştir.

3.2.1. Genel sorunlar

İşletmelerin yaşadığı sorunlar arasında ham madde teminindeki güçlükler, girdi maliyetlerinin yüksek olması ve vergi-sigorta primlerinin fazla olması birinci derecede önemli bulunmuştur. Bu sorunları pazarlama ve finansman güçlükleri takip etmektedir. Enerji temininde az da olsa sorunlar yaşanmaktadır. İşletmeler teknoloji alanındaki problemin çok az olduğunu, eleman temininde ise problem yaşamadıklarını ifade etmektedirler (p<0.000).

3.2.2. Kapasite kullanım oranları

İşletmeler kapasite kullanım oranının düşük olmasında, ham madde yetersizliği ve ürün talebi noksanlığını birinci sıraya koymaktadırlar. Finansman güçlükleri bunları takip etmektedir. Sık ve uzun süreli arızaların ise kapasite kullanımını üzerinde belirgin bir etkisi yoktur (p<0.000).

3.2.3. Üretim girdileri ile ilgili sorunlar

İşletmeler ham maddelerini öncelikli olarak Samsun'dan ve diğer bölgelerden sağlamaktadırlar. Karadeniz Bölgesinden ve yurt dışından sağlanan ham madde de vardır (p<0.018). Ham madde temininde en büyük sorun kalitedir. Yeterli miktarda ham madde bulamama ve ham madde fiyatlarının yüksek olması bunu takip etmektedir (p<0.000).

İşletmelerin %33'ü kredi kullanmaktadır. Bu işletmelerin tamamının kredi kaynağı ticari bankalardır. Kredi kullanmayan işletmeler bunun birinci sebebini, kredi maliyetlerinin yüksek olmasına bağlamaktadırlar (p<0.02).

Eleman bulamama sorunu olan işletmelerin oranı %24'tür. İşletmelerin %51'i işçi eğitimi yapmaktadırlar. İşçi eğitimi yapmayan işletmeler buna sebep olarak, faaliyet alanlarının böyle bir eğitimi gerektirmediğini belirtmişlerdir. Eğitim için yeterli imkânların olmaması ise ikinci bir sebep olarak ileri sürülmektedir (p<0.09). İşçi eğitimi yapan kuruluşlar, bu eğitimi çoğunlukla işletme bünyesinde gerçekleştirmektedirler.

3.2.4. Ürün stratejileri

İşletmeler ürettikleri ürünlerin kalitesinde zaman zaman değişikliklere gitmektedirler. Ürün kaleminde (büyüklük veya hacim) değişiklik bunu takip etmektedir. Ürün formunda (içeriğinde) değişiklik yapılması, ambalaj ve etiket değişiklikleri üç ve dördüncü sıraları almaktadır. Belirtilen bu sıralama istatistik açıdan çok da önemli bulunmamıştır (p<0.35). Yani ürün kalemi ve ürün formundaki değişiklikler ile ambalaj ve etiket değişiklikleri arasında önem sırası itibariyle belirgin bir farklılık bulunmamaktadır.

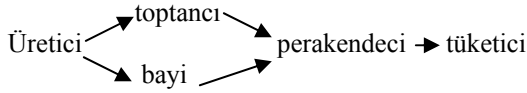
İşletmelerin tamamında resmi kurumlar tarafından örnekler alınmak suretiyle kalite kontrolü yapılmaktadır. Ancak işletmeler kayıt dışı üretim yapan işletmelerin denetlenmediklerini, kalitesiz ve ucuz mal sattıklarını, haksız rekabete sebebiyet verdiklerini ifade etmişlerdir.

İşletmeler ürünlerine olan pazar talep tahminlerini (firma talebi) geçmiş yılların satışlarına belirli bir yüzde ilave ederek, ekonominin kötüye gittiği yıllarda da belirli bir yüzde düşerek yapmaktadırlar. Ayrıca pazar araştırmaları da yapılmaktadır. Aracılara sorarak satış tahmini yapanlar ise fazla değildir (p<0.008).

Ürün fiyat politikası, maliyet üzerine konulan belirli bir kârdır (mark-up). Rakip işletmelerin fiyatlarını dikkate alarak fiyat koyan işletmeler de bulunmaktadır. Talepteki değişimleri dikkate alarak fiyat koyan işletmeler ise çok azdır (p<0.000).

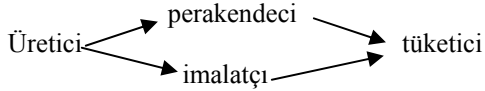
3.2.5. Pazarlama sorunları

İşletmeler pazarda fiyat rekabetini yoğun olarak yaşadıklarını belirtmektedirler. Kalite rekabeti ikinci sıradadır. Marka tercihinin ise söz konusu olmadığı ifade edilmiştir (p<0.000). En yaygın pazarlama kanalı Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1. En yaygın pazarlama kanalı

Doğrudan doğruya tüketiciye satış yapanlar da aynı ağırlıktadır. Yaygın olmayan diğer bir pazarlama kanalı Şekil 2’de gösterilmiştir ($p<0.006$).

Şekil 2. Daha az yaygın olan pazarlama kanalı

İşletmeler ürünlerini Samsun’da, komşu il ve bölgelerde veya ülke çapında pazarlamaktadırlar. Yurt dışına ihracat ise yaygın değildir ($p<0.000$).

İşletmelerin %76’sı ihracat yapmamaktadır. Bunun sebepleri karmaşıktır ve önem düzeyleri birbirinden çok farklı değildir. Yine de iç pazarın yeterli görülmesi, finansman yetersizliği, fiyatların cazip olmaması, ihracat formalitelerinin çokluğu, rekabet imkânlarının azlığı, dış pazar bilgilerinin olmaması şeklinde bir sıralama yapmak mümkündür ($p<0.27$).

Un sanayiinde faaliyet gösteren işletmeler kendileri için en önemli ihracat pazarının Orta Asya Cumhuriyetleri olduğunu, ancak geçmişte birçok firmanın buralardaki alacaklarını tahsil edemediklerinden zarar ettiklerini ve bunun ihracatı caydırdığını ifade etmişlerdir.

3.2.6. Diğer problem alanları

Belirtilen sorunlar dışında işletmelere Avrupa Birliği’ne katılma konusundaki düşünceleri ve son ekonomik krizin etkileri de sorulmuş ve görüşleri alınmıştır. Avrupa Birliği konusunda üzerinde hemfikir olunan bir problem yoktur. Bununla birlikte işletmeciler AB ile bütünleşmeden fazla etkilenmeyeceklerini belirtmişlerdir. Ürünlerine dış pazar imkânları sağlanabileceğini, önce olumsuz olmakla birlikte zaman içinde olumlu olarak etkileneceklerini, teknoloji transferinin hızlanacağını düşünmektedirler. Bununla birlikte Birliğe katılmanın küçük sanayi için yıkım olacağını belirtenler de azınlıkta değildir ($p<0.39$).

Ekonomik krizin işletmelerin kapasite kullanım oranlarını olumsuz etkilediği ve satışların azalıp stokların arttığı konusunda işletmeler hemfikirdirler. Yeni yatırımların ertelendiği ve üretim giderlerini karşılamada zorluklarla karşılaştığı da dile getirilen önemli sorunlar arasındadır. Az da olsa kriz nedeniyle

işçi çıkararak, borçlarını ödeyemeyecek durumda olan işletmeler de vardır ($p<0.0000$).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada, gıda sanayii işletmeleri öncelikli sorunları olarak; düzenli ve kaliteli ham madde teminindeki güçlükleri, finansman sorunlarını, sermaye devir hızının düşük olmasını ve kalite kontrol sorunlarını göstermişlerdir.

Araştırmada sebep-sonuç ilişkileri üzerinde durulmamıştır. Amaç işletmelerin sorunlarının, işletme yöneticileri açısından önem sırasına göre dizilmesidir. Bu yapılırken zaman darlığı, maliyet ve gıda sanayii tanımındaki belirsizliklerden dolayı bazı alt sektörlerde (özellikle hayvansal ürünler) yeterince anket yapılamamıştır. Elde edilen sonuçların “genel” olması da bir noksanlıktır. Anket sayısının artırılarak alt sektörlerle göre genellemelere gidilmesi ve sektörün farklılıklarının yansıtılması sonuçları daha anlamlı kılacaktır.

5. KAYNAKLAR

- Anonymous, 2002a. www.kobinet.org.tr/hizmetler/bilgibankasi/ekonomi/ilrapor/Samsun.doc
- Anonymous, 2002b. <http://www.samsunstm.com.tr/tc/>
- Anonymous, 2005. http://www.gidamo.org.tr/GIDA%20SANAYII_rapor.pdf.
- Cramer, D. 1998. *Fundamental Statistics For Social Research*. Routledge, London. 455 p.
- Emeksiz, F., Çökmez, N. 1999. Türkiye’de Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Gelişimi İle Karadeniz Bölgesinin Önemi. Karadeniz Bölgesinde Tarımsal Üretim ve Pazarlama Sempozyumu, 15-16 Ekim, Samsun: 48-56.
- Ercan, R. 1998. Un ve Unlu Ürünler Sanayii. 2000’li Yıllara Doğru Tarımsal Sanayilerimizin Gelişimi ve Ziraat Mühendislerinin Bu Sektördeki Yeri Sempozyumu, Ankara 29 Nisan- 1 Mayıs 1997: 7-15
- Padberg, D.I., Ritson, C., Albusu, L.M., 1997. *Agro-Food Marketing*, CAB International, CIHEAM, Zaragoza. 492 p.